
د. فوراً أريسيان، 100 عام على الإبادة الأرمنية 100 شهادة عربية (بمناسبة الذكرى المئوية للإبادة الأرمنية)
Beirut, Haigazian University Press, 2015, 138 p.

Նորա Արիսեան, Հարիւրամեակ Հայոց Յեղասպանութեան, հարիւր արաբ վկայութիւն (Հայոց Յեղասպանութեան հարիւրամեակին առթիւ), Պէյրութ, Հայկազեան համալսարանի հրատարակչատուն, 2015, 138 էջ

Յունուար 2015ին, Հայոց Յեղասպանութեան հարիւրամեակին առթիւ, Հայկազեան Համալսարանը լոյսին բերաւ պատմաբան Դոկտ. Նորա Արիսեանի հատորը՝ նուիրուած Հայոց Յեղասպանութեան արաբ վկայութիւններուն:

Դոկտ. Արիսեան ծնած է Դամասկոս, համալսարանական կրթութիւնը ստացած Դամասկոսի Պետական Համալսարանէն, ուրկէ վկայուած է 1988ին եւ աւելի ետք մասնագիտացած թարգմանական ասպարէզին մէջ: 2001ին պաշտպանած է իր թեկնածուական աւարտաճառը ՀՀ ԳԱԱ Արեւելագիտութեան Ինստիտուտին մէջ, նիւթ ունենալով «Արաբ աղբիւրները Հայոց Յեղասպանութեան մասին» թեման: Այնուհետեւ, ան յարաճուն աշխուժութեամբ կը ծաւալէ հայագիտական գործունէութիւն՝ Դամասկոսի Պետական Համալսարանին մէջ դասախօսական իր աշխատանքին եւ հասարակական այլեւայլ գործունէութեանց զուգահեռ, մասնակցելով գիտաժողովներու, կատարելով ուսումնասիրութիւններ:

Դոկտ. Արիսեանի հայագիտական գործունէութիւնը կը ծաւալի երկու ուղղութեամբ՝ ա) հետազօտական-ուսումնասիրական, բ) թարգմանական:

Հետազօտական իր ուսումնասիրութիւնները ուղղուած են արաբ լսարանին, որուն կը հրամցնէ վերջինիս համար գրեթէ բացարձակ նորութիւն հանդիսացող հայկական նիւթեր: Այսպէս, 2002էն 2011 իր լոյս ընծայած չորս արաբերէն գիրքերը կ'առնչուին Հայոց Յեղասպանութեան մասին սուրիական մամուլին մէջ (1877-1930 շրջանին) լոյս տեսած նիւթերուն, Հայոց Յեղասպանութեան «մայրաքաղաք» Տէր Զօրին, ինչպէս նաեւ Սուրիոյ խորհրդարանի հայ երեսփոխաններուն¹: Ուշագրաւ է որ ան ընդարձակեց իր հետազօտական ծիրը՝ Հայոց Յեղասպանութեան արաբական երեսակին կողքին

---

¹ Տե՛ս **Արիսեան Ն.**, Հայերու արհավիրքը Սուրիական մտքին մէջ, Պէյրութ, 2002 (արաբերէն), *նոյնի՛* Հայոց ցեղասպանութեան արձագանգները սուրիական մամուլին մէջ (1877-1930), Պէյրութ, 2005 (արաբերէն), *նոյնի՛* Հայ երեսփոխանները սուրիական խորհրդարանին մէջ, 1928-2011, Դամասկոս, 2011 (արաբերէն), *նոյնի՛* Տէր Զօր Մարտիրոսաց Քաղաք, Հալէպ, 2011 (հայերէն):

ընդգրկելով յետ-եղեռնեան սուրիահայ գաղութի պատմութեան այլեայլ կալուածներ:

Աւելի ճոխ եւ լայնածիր է պատմաբանին թարգմանած գրականութեան դաշտը, որ կ'ընդգրկէ Յակոբ Պարոնեան, Հայոց Յեղասպանութենէն վերապրածներու վկայութիւններ, Ագրալէճանի յարձակողապաշտ քաղաքականութիւն, Լեռնային Ղարաբաղի Պատմութիւն, Արցախի Հանրապետութեան գոյամարտ եւն.:

Հոս տեղը չէ լայնօրէն անդրադառնալու արաբական հայագիտութեան անցեալի ու ներկայի վիճակին¹: Սակայն կարելի չէ չնշել այդ կալուածին մէջ շարունակուող հայկական թերացումները՝ թէ՛ հայ, թէ՛ արաբ մասանձեւներու պատրաստութեան, եւ թէ՛ ժամանակակից հայկական հարցերու վերաբերեալ արաբալեզու գրականութեան հագուագիտութեան վերաբերող²: Թերութիւնը երկուստեք է. արաբ հետազոտողը յարաբերաբար քիչ հետաքրքրութիւն ցուցաբերած է հայագիտական նիւթերու հանդէպ – նոյնիսկ այն նիւթերուն առնչութեամբ, որոնք ուղղակիօրէն կը վերաբերին իր բնական երկրին հայկական միջավայրին³: Միւս կողմէ, հայ հետազոտողը եւս քիչ ուսումնասիրած է Հայոց Յեղասպանութեամբ արմատախլուած հայ մնացորդացին առաջին բնակավայր դարձած Միջին Արեւելքի արաբ երկիրները: Դեռ աւելին՝ թերացած է շահագրգռելու շրջանի արաբ հետազոտողները հայկական նիւթերով⁴:

Այս ելակէտէն մեկնելով եւս պէտք է արժեւորել Դոկտ. Արիսեանի հեր-

---

¹ Արաբ հայագիտութեան ուսումնասիրական կալուածը կարելի է բաժնել ժամանակագրական թէ բովանդակային ածուներու, յատուկ ուշադրութեան արժանացնելով.- 1) պետական թէ հասարակական հայ-արաբ քաղաքական, մշակութային, տնտեսական եւ ընկերային յարաբերութիւնները, 2) Յեղասպանութիւնն ու արաբ առնչութիւնը, 3) արաբական աշխարհին մէջ յետ-եղեռնեան հայօճախները:

² Միւս կողմէ, կարելի չէ թերագնահատել ՀՀ ԳԱԱ Արեւելագիտութեան Ինստիտուտի տարած հետեւողական աշխատանքը, Միջին Արեւելքի հայօճախներու մէջ անհատ հայերու ծրագրեալ, եւ երբեմն ալ հաստատութիւններու կատարած հանգրուանային աշխատանքները, որոնք անհամեմատ քիչ են, երբեմն՝ պարագայական եւ բովանդակային առումով՝ նեղծիր: Դեռ աւելին, այս աշխատանքները ո՛չ համակարգուած են, ո՛չ ալ կանխահամադրուած:

³ Այս առնչութեամբ արաբ հետազոտողը հպարտաբոյժ շատ բան ունի հրապարակելու: Արդարեւ, Միջին Արեւելքի արաբը առաջինը շփուեցաւ Հայոց Յեղասպանութեան, եւ արաբ աւանդական ասպնջականութեամբ իր կարելի՛ աջակցութիւնը ունեցաւ հայ խլեակներուն: Դժբախտաբար, սակայն, այս եւ առնչեալ հարցեր կը սպասեն հայ եւ արաբ անջատ կամ համադրեալ հեղինակային գործակցութեան:

⁴ Ուսումնասիրութեան կարօտ նիւթ է այն, որ հակառակ 1930ականներու կէսերուն գոյաւորուող նկատառելի միտումին՝ Սուրիոյ եւ Լիբանանի հայ ընթերցողին ներկայացնելու, ծանօթացնելու այս երկու երկիրներուն պատմութիւնը, աշխարհագրութիւնը, մշակոյթը, գրականութիւնը, բարքերը եւ ուսուցանելու լեզուն՝ չլուսաբանուած պատճառներով, յանկարծ սակայն, այս առնչութեամբ հրատարակուող գրականութիւնը կը նուազի՝ փոխանակ աճելու:

թական այս ճիգը¹: Հետևաբար, գիրքին առաջին արժեքը անոր արաբերեն ըլլալու հանգամանքն է: Արդարեւ, երբ հայ ժողովուրդը լծուած է Յեղասպանութեան հարիւրամեակի նշումներուն՝ նաեւ ոչ-հայ միջավայրերու մէջ, այս գիրքը արաբ հետազօտողին, պատմաբանին ու պատմասէրին կը ներկայացնէ Հայոց Յեղասպանութիւնը՝ ի՛ր իսկ լեզուով, ի՛ր իսկ ազգակիցներու վկայութեամբ: Արիսեան կը դառնայ բարերար միջնորդը որ Հայոց Յեղասպանութեան արաբ վկայագրութիւնը կը վերայանձնէ իր տիրոջ՝ արաբ ժողովուրդին, անմիջական հարազատութեամբ, աւելի՛ ընկալելի ու դիւրահաղորդ դարձնելով նիւթը եւ անոր ճանաչումը²:

Գիրքը բաժնուած է հինգ գլուխներու՝ ա) Հայոց Յեղասպանութեան վկայութիւններ՝ արաբ հետազօտողներու եւ ուսումնասէրներու մօտ, բ) Արաբ անձնաւորութիւններու վկայութիւններ, գ) Արաբ վկայութիւններ՝ հարցազրոյցներու եւ հարցախոյզներու լոյսին տակ, դ) Հայոց Յեղասպանութեան Թանգարան-Ինստիտուտի տոմարին մէջ առկայ արաբ անձնաւորութիւններու արձանագրութիւններ, ե) Ժամանակակից արաբ մամուլին մէջ եղած արաբ վկայութիւններ:

Գիրքին ներածականին մէջ, Դոկտ. Արիսեան կ'անդրադառնայ արաբ ցեղասպանագիտութեան կալուածին մէջ հայութեան մասին յառաջացած հարիւրամեայ նիւթին եւ անհրաժեշտ կը նկատէ կուտակուած այդ նիւթի վերլուծումն ու արժեւորումը, որ իր հերթին կրնայ ուղենշել բացթողումներն ու միտումները: Ան կը քննարկէ արաբ միտքին մօտեցումը՝ ցեղասպանութիւն եզրին եւ արաբ կեցուածքին զարգացման: Ուստի՝ ան կը շրջանցէ արաբ պետական սահմանները եւ կը ներկայացնէ արաբ միտքին համապատկերը՝ Հայոց Յեղասպանութեան մասին:

Յաջորդող գլուխները շարադրելու համար հեղինակուհին կ'օգտուի 49 գիրքերէ, 41 հեղինակներէ եւ մամուլի 21 անուններէ ու կայքէջերէ, որոնցմով ան կը կերտէ համայնապատկերը Հայոց Յեղասպանութեան ունեցած արաբական արձագանգին: Չուսպ՝ իր տողերուն եւ եզրակացութիւններուն մէջ, Դոկտ. Արիսեան կը մատնանշէ որ որքան հեռանանք Յեղասպանութեան թատերավայրէն, այնքան կը նուազին արաբական առնչեալ արձագանգները: Յատկանշական բացառութիւններ են սակայն Եգիպտոսի, Շերիֆ Հուսէյնի եւ Իրաք-Յորդանան-Պաղեստինի պարագաները: Արդարեւ, եգիպտական միջավայրն ու հանրային եւ մտաւորական օդակը շեշտակիօրէն

---

¹ Սահկա կ'ըսենք առանց թերագնահատելու սուրիահայ այլ անհատներու թարգմանական եւ հետազօտական վաստակը, ինչպէս Տոքթ. Ալէքսան Քէշիշեանի, Միհրան Մինասեանի, Յակոբ Միքայէլեանի եւ ուրիշներու: Ուշագրաւ են վերջին տարիներուն Միջին Արեւելքի զանազան հայօճախներու կողմէ այս ուղղութեամբ կատարուող աշխատանքները, մանաւանդ Գահիրէի եւ Հալէպի մէջ:

² Ուղենշային կրնար ըլլալ վերլուծել նպատակայարմարութիւնը հայոց ցեղասպանութեան նուիրուած ուսումնասիրական կամ փաստագրական հատորներու, անոնց նշանակութիւնը, տեղն ու դերը՝ հայ եւ ոչ-հայ լսարանին:

կեցուածք որդեգրած է ու կը շարունակէ անդրադառնալ Հայոց Յեղասպանութեան: Միս կողմէ, եթէ առանձին բացառութիւն կը կազմէ Շերիֆ Հուսէյնի նշանաւոր նամակ-կոչը ուղղուած արաբ հանրութեան բոլոր խաւերուն՝ հայերու հանդէպ եղբայրական եւ ասպնջական վերաբերումին առնչութեամբ, անդին, սակայն անհասկնալի կը մնան Յորդանանի, Պաղեստինի եւ Իրաքի լռութիւնները՝ Հայոց Յեղասպանութեան խնդրով, հակառակ անոր որ հայ գաղթականութիւնը հասած էր մինչեւ յորդանանեան Մասն եւ Աքապա, Արարատեան որբանոցը կը բանէր Երուսաղէմի մէջ, մինչ արեւմտահայ արքայազներ սփռուած էին Պաղեստինի բոլոր քաղաքներուն մէջ եւ ոչ միայն Երուսաղէմի: Իսկ Իրաքի մէջ նոյնպէս, հայ գաղթականութիւն ցրուած էր Պասրայէն մինչեւ Մոսուլ՝ հիւսիսէն հարաւ եւ ամէնուրեք: Ինչ խօսք, ուշագրաւ են այս բացառութիւնները, որոնք կը դրսեւորեն ցեղասպանութեան հանդէպ արաբ միտքէն եւ կեցուածքէն երեսակներ:

Վստահ չենք որ այս վկայութիւններով կը սպառօն Հայոց Յեղասպանութեան խնդրով արաբ դրսեւորումներու բոլոր ոլորտները, ո՛չ ալ գիրքին բովանդակած վերնագրերուն կալուածները: Միս կողմէ, կը գիտակցինք, որ անհամեմատ քիչ են եւ հազուագիւտ՝ արաբ ասպնջականութեան նուիրուած համապատասխան եւ մատուցուածին յարիր գիտական ուսումնասիրութիւններ, ի տարբերութիւն արեւմուտքի միսիոնարներու անգնահատելի ծառայութեանց մասին կատարուած մեծաթիւ ուսումնասիրութիւններուն:

Կ'ընդունինք սակայն, որ ներկայացուածը Հայոց Յեղասպանութեան բազմերես խնդրի յատկանշական արաբական ոլորտին իւրօրինակ մատուցումն է, եւ կը գնահատենք որ Դոկտ. Արիսեանի անհատական, նախանձախնդիր, զգօն եւ նպատակամէտ նախաձեռնութեամբ շրջանառութեան դրուող այս գիրքը կ'առնչէ արաբ հաւաքականութիւնը Հայոց Յեղասպանութեան եւ անոր հետեւանքներուն: Ան քաղաքավար հաշուէյարդարի կը կանչէ արաբ գիտական միտքը Հայոց Յեղասպանութեան մասին կատարուած արաբ գրական դրսեւորումներուն խնդրով: Ան միաժամանակ կը յուշէ որ Հայոց Յեղասպանութիւնը դատապարտող միակ պետական, բացայայտ կեցուածքը արձանագրուած է Լիբանանի Խորհրդարանին մէջ:

Մարդ կը տարուի զուգահեռներ գծելու, թէ արդեօ՞ք այն երկիրներն ու պետութիւնները որոնք կը տատամսին, կամ կը դժկամակին Հայոց դէմ գործուած Յեղասպանութիւնը ճանչնալու-դատապարտելու՝ աւելի հակամէտ են բիրտ եւ անհանդուրժող քաղաքականութիւն մը դրսեւորելու, իսկ անոնց հասարակութիւնը աւելի՞ թեքում ունի առաջին իսկ առիթին ուրիշն ու տարբերը չընդունելու կեցուածքին:

Արդեօք արաբ պետական յստակ, կտրուկ դիրքորոշումները Հայոց Յեղասպանութեան եւ ընդհանրապէս Յեղասպանութեանց հանդէպ պիտի չձեւաւորէին արաբ միտքը, եւ արաբ արժեհամակարգին մէջ չշեշտաւորէին մարդկային խժոժխութեանց դէմ արաբ դիրքերը եւ հետեւաբար՝ գեթ

նուազեցնելին կարելիությունը արաբական աշխարհին մեջ այսօր ծաւալող բրտութեան ալիքին:

Ամփոփելով, կ'ողջունենք Դոկտ. Արիսեանի այս աշխատանքը, գոր կը նկատենք կարելոր քայլ մը ու նախամուտ Հայոց Յեղասպանութեան արաբական այլեւալ առնչութիւններուն շուրջ արաբ պետական արխիւներու մէջ առկայ նիւթերու հետազօտման ու հրապարակման:

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՏԱԳԷՍԵԱՆ